PETER RIETBERGEN

Ten hove gegaan, ten hove ontvangen Het shogunale hof in Edo en de VOC

Inleiding

Voor de handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie was vanaf het eerste begin een goed commercieel contact met Japan van de allergrootste betekenis.¹ De VOC had immers te weinig edelmetaal om de door haar voor verkoop op de Europese markt gewenste Aziatische waren te kunnen betalen. Toegang tot een bron van relatief goedkoop goud en zilver was dus imperatief. Zo'n bron was, zeker aanvankelijk, Japan. Daarnaast bood het eilandenrijk ook nog produkten die bij de Europese elite bijkans hun gewicht in edelmetaal waard waren – lakwerk, porselein en thee vooral – en zaken die elders in Azië verkoopbaar waren, zoals kamfer en koper. Dat alles maakte de noodzaak van een goede relatie met de heersers van Nihon des te dringender.

Precies in de jaren waarin de Compagnie begon haar positie in Azië te vestigen en dus ook een begerig oog op Japan liet vallen, was de politieke situatie daar in heftige beroering. Na een decennia-lange burgeroorlog, gevoerd tussen de rijksgroten, *daimyo*, en andere militair succesvolle lieden, werd de heerschappij geclaimd door een lid van het geslacht Tokugawa. In 1603 werd aan Ieyasu Tokugawa door Nihons formele souverein – de goddelijke, maar op veel terreinen vrijwel machteloze keizer die in Kyoto zetelde – de titel van *shogun* verleend, die van oudsher de positie van de houder als Japans feitelijke leider ritueel bekrachtigde. Met de opeenvolgende shoguns uit de Tokugawafamilie, die hun hoofdstad vestigden in Edo, het huidige Tokyo, en vandaaruit tot 1867 het keizerrijk beheersten, moesten de vertegenwoordigers van de VOC zich dus zien te verstaan. Maar zoals overal in Azië, troffen de Nederlanders toen zij in het jaar 1600 voor het eerst in Japan arriveerden

¹ Het meest recente, adequate en gedetailleerde algemene overzicht van de relaties tussen Nederland en Japan is Blussé, Rummelink en Smits 2000.

daar de bekende concurrenten, met wie zij niet alleen om de marktgunst maar ook om de hofgunst moesten strijden.²

Barbaren met een zeker nut

In 1543 had een klein groepje Europeanen – Portugezen – voor het eerst in de geschiedenis in Japan voet aan wal gezet. Het waren kooplieden die met een commercieel oogmerk kwamen. Zes jaar later al kregen zij gezelschap van missionarissen, die met een spirituele conqueste voor ogen de lange reis naar de andere kant van de aarde maakten. Naast deze Lusitaniërs arriveerden in de jaren 1580 ook Spaanse missionarissen en militairen. In het toen reeds door heftige onrusten geteisterde Japan zag een aantal van de strijdende rijksgroten de komst van de ‘zuidelijke barbaren’ als een prachtige kans de eigen doelen beter te realiseren. Handel met de Portugezen leverde hun geld op, dat voor allerlei politiek-militaire acties gebruikt kon worden. Bovendien bleken de vreemdelingen te beschikken over vuurwapens, waarvan men kon verwachten dat zij in de voortdurende strijd een beslissend overwicht zouden bewerkstelligen. Tenslotte boden de katholieke geloofsijveraars een religie die niet alleen een aanmerkelijk deel van de Japanners – hoog én laag – aansprak maar ook sommige van de strijdende partijen een nieuw ideologisch wapen bood.

Toen zo’n vijftig jaar later Ieyasu Tokugawa de situatie in zijn land bekeek, besepte hij heel wel dat de Portugese aanwezigheid een tweesnijdend zwaard was. Weliswaar zag ook hij de handel met de Europeanen als financieel en machtspolitiek aantrekkelijk, maar de nog steeds groeiende religieus-culturele invloed van het christendom achtte hij bepaald minder wenselijk. Hem stond immers een situatie voor ogen waarin Japan militair en bestuurlijk een eenheid onder zijn leiding zou vormen; het blijvend accepteren van een alternatieve ideologie paste zeker niet in dat streven. De komst van de Nederlanders – in casu van de dienaren van de VOC, die, zoals bekend, lang niet allen Nederlanders waren – benutte Ieyasu dan ook om de monopoliepositie van de Portugezen te breken. De Compagniesmannen hamerden erop dat de Iberiërs – Portugal was in 1580 Spaans geworden – hun vijand waren, zowel qua politiek als qua geloof. Dat versterkte hun positie ten hove, evenals hun herhaalde belofte zich, ongeacht hun eigen religieuze overtuigingen, van enigerlei vorm van geloofsverkondiging geheel te zullen onthouden.

Ten tijde van Ieyasu’s opvolgers – zijn zoon en kleinzoon Hidetada (regeerperiode 1605-1623) en Iemitsu (regeerperiode 1623-1651) – nam in Edo de

² Een deel van de nu volgende tekst is gebaseerd op Rietbergen 2003. Voor een recente literatuur- en bronnenopgave moge ik dan ook daarnaar verwijzen.

ergernis over de Spaans-Portugese aanwezigheid toe. Enerzijds stelden de missionarissen zich met zekere regelmaat nogal arrogant op en werden zij, doordat zij ook handel dreven, zelf rijk en machtig. Anderzijds bleef, vanuit het perspectief van de shoguns, de economische en ideologische relatie tussen de buitenlanders en een aantal rijksvorsten dat zich bleef verzetten tegen het nieuwe regime een bedreiging voor de heerschappij van de Tokugawa's. Het schrikbeeld van een inbedding van Japan in een Spaans-Portugees Aziatisch imperium – het Portugese bolwerk Macao en het Spaanse Manilla lagen gevaarlijk dichtbij – gaf aan die gedachte voortdurend voedsel.³ Zo geschiedde het dat de shogunale regering allengs draconischer optrad tegen de Iberiërs én tegen de intussen honderdduizenden inheemse christenen. Uiteindelijk werd hun in de jaren 1620 en 1630 de aanwezigheid in Japan verboden.

Een rol voor de roodharigen

De VOC, de compagnie van de 'roodharige barbaren', profiteerde van die situatie. Om economische maar ook om politieke redenen wilde het hof te Edo Japan niet totaal voor de buitenwereld afsluiten: het leek zinvol een venster te maken dat naar believen opengezet kon worden, al was het slechts op een kiertje. Dat venster werd het kunstmatige eilandje Deshima, bij shogunale order opgeworpen voor de kade van de door Edo beheerste zeehaven Nagasaki. En door dat kiertje mocht de VOC kijken. De Compagnie kreeg in 1641 de keus ofwel met de andere Europeanen het land te verlaten, ofwel haar activiteiten, tot dan toe geconcentreerd in en betrekkelijk vrij uitgeoefend vanuit de haven van de heer van Hirado, te verplaatsen naar een door haar te huren factorijgebouw op het shogunale eilandje. De Heren XVII kozen voor het laatste, ook al veroordeelden zij daarmee hun vertegenwoordigers in Japan tot een leven als in een gevangenis, aangezien Deshima door de autoriteiten van de stad en de staat dag en nacht angstvallig werd bewaakt.⁴ In feite verloren de Nederlanders dus in 1641 de relatieve handel(ing)svrijheid die zij hadden genoten sedert hun in 1609 voor het eerst de shogunale handelspas was verleend – met het in het hele land beroemde vermiljoenzegel – die de Japanse havens en markten voor hen opende.

Vanaf 1641 tot 1853 waren de VOC-vertegenwoordigers – en na het fail-

³ Deze redenering van de shogun werd door de Nederlanders goed begrepen, zoals blijkt uit de analyse die Pieter van Dam in 1701 gaf van de relaties tussen de VOC en Japan, in het eerste boek van het tweede deel van zijn *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie*. Zie Van Dam 1931: 378.

⁴ Pas in 1668 kreeg het opperhoofd toestemming 'sig te verlustigen' in de stad of op het water; zie Van Dam 1931:460.

lissement van de Compagnie die van haar rechtsopvolger, het Koninkrijk der Nederlanden – de facto op Deshima geïnterneerd; pas in de loop van de achttiende eeuw werden hun ieder jaar enkele kortstondige uitstapjes in Nagasaki toegestaan. In deze shogunale havenstad arriveerden telkenjare de drie, vier of vijf schepen uit Batavia, met de handelswaar die de Compagnie in Japan kon slijten: allereerst de veelgevraagde zijde, die men uit Bengalen en China haalde, en daarnaast een hele reeks andere Aziatische produkten zoals hertenvelen, sappanhout, specerijen, tin. Batavia voegde altijd een lijst bij, de 'Japanse eis', met de in te kopen hoeveelheden van de boven reeds genoemde Japanse zaken, waarbij edelmetaal en koper verreweg de belangrijkste waren. Doch de handel werd op Deshima allengs meer volgens Japanse condities gedreven totdat, in de late zeventiende eeuw, de VOC in feite commercieel aan de leiband liep van de shogunale regering en zijn tegenwoordigers in Nagasaki.

Vraag is, wat het hof in Edo nu precies van het contact met de VOC verwachtte? Zeker was de handelswaar die de Compagnie uit Azië en uit Europa invoerde, niet zonder betekenis, temeer niet omdat de Japanners een en ander – gezien de feitelijke afhankelijkheidsrelatie waarin de Compagniesdienaren verkeerden – op heel gunstige voorwaarden verkregen. Toch zal het de shogunale autoriteiten zeker niet alleen om de commercie gegaan zijn.

Van belang was, vooral in de eerste veertig jaar van de zeventiende eeuw, dat de Tokugawa's de Nederlanders konden uitspelen tegen hun Iberische concurrenten op de Japanse markt die, zoals gezegd, door het nog niet geheel geconsolideerde gezag in Edo steeds meer gezien werden als staatsgevaarlijke buitenlandse insluipers. Er was zelfs sprake van een door Japan te ondernemen vlootaanval op de Filippijnen, waarbij de VOC had moeten assisteren. In diezelfde periode vroeg Edo de Compagnie ook wel om haar zeemacht – schepen, manschappen, kanonnen – in te zetten bij de strijd tegen binnenlandse opstandelingen, bijvoorbeeld tegen de rebellen van Shimabara.⁵ Mede daartoe verlangde het hof regelmatig deskundige uitleg over geïmporteerde en soms ook de feitelijke vervaardiging in Japan van grotere vuurwapens. Maar toen de rust – volgens sommigen: de Tokugawadictatuur – in de jaren 1640 gevestigd was, speelde de VOC op dit terrein geen rol meer.

Desniettemin bleef de Nederlandse factorij op Deshima voor Edo een verkijker op een potentieel gevaarlijke buitenwereld waarmee het shogunale bewind nauwelijks contact meer had – de relaties met Korea en China daargelaten – en diende de Compagnie dus als informant betreffende ontwikkelingen op het Oost-Aziatische toneel. Tot zeker in de jaren 1670 was het gebrui-

⁵ Zie het verslag van Opperhoofd François Caron aan Gouverneur-Generaal Van Diemen, zoals samengevat door Van Diemen aan de XVII, *Generale Missiven* I:701-2, Gouverneur-Generaal Van Diemen aan de XVII, 22-12-1638.

kelijk dat men van hofwege een VOC-rapport over de acties van Portugal en Spanje in Azië verwachtte – ‘de oude lesse’, zoals de Compagniesdienaren dit jaarlijks op te dreunen verhaal noemden.⁶

Wetend hoezeer de VOC haakte naar contact met Japan, kon het hof te Edo met groeiend gemak vragen om allerlei artikelen die niet tot het standaard handelspakket behoorden, maar meer in de categorie der geschenken vielen. De shogun en zijn naaste kring toonden een grote behoefte aan allerlei exotica. Dus voerde de Compagnie Europese spiegels en ander glaswerk aan, alsmede staande horloges en verrekijkers, maar ook brandspuiten, die in Japan, waar enorme branden vrijwel jaarlijks grote verwoestingen aanrichtten, van betekenis waren. De vijfde Tokugawa shogun, Tsunayoshi (regeerperiode 1680-1709), bezorgde men zijn troeteldiertjes, gladharige, egaalgekleurde hondjes,⁷ de zesde, Ienobu (regeerperiode 1709-1712), kreeg zijn passers, wereldkaarten en zelfs de door hem met zoveel woorden gevraagde kaart die de zeeroute van Europa naar Japan aangaf.⁸ Een enkele keer noteerde men in Batavia verbaasd, dat de shogun ‘Chinese rariteyten’ wilde.⁹ Of de Nederlanders begrepen welke belangrijke culturele rol Chinese voorbeelden, en dus ook antiquiteiten speelden in het leven van Japans elite, is de vraag. Met dat al dronk de hofadel ook de gevraagde zoete Europese wijnen.¹⁰ Daarnaast waren luxe-artikelen uit Azië gewenst zoals edelstenen, paarden en struisvogels; éénmaal stuurde men een heuse neushoorn, en ook eens een olifant. Af en toe bezondigde de Compagnie zich aan het doorgeven van afdankertjes, zoals de ‘woudezels’ die zij ten geschenke gekregen had van de negus van Ethiopië en die de Hoge Regering, aangezien hij er geen raad mee wist, maar aan de shogun cadeau deed.¹¹

Zoals de VOC ook elders in Azië constateerde, was dit brede assortiment geschenken een steeds zwaarder drukkende kostenpost, die men echter niet straffeloos van de begroting kon schrappen.¹² Het hof stelde immers zulke

⁶ Zie ook Van Dam 1931:400, 428; men wilde daarbij ook weten hoe de Republiek zich tot die beide andere Europese machten verhiel.

⁷ *Generale Missiven* V:724, Gouverneur-Generaal Van Outhoorn aan de XVII, 4-2-1695.

⁸ *Generale Missiven* VI:814, Gouverneur-Generaal Van Riebeeck aan de XVII, 15-1-1712.

⁹ *Generale Missiven* IV:382, Gouverneur-Generaal Van Goens aan de XVII, 13-3-1680.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld *Generale Missiven* IV:547, Gouverneur-Generaal Speelman aan de XVII, 19-3-1683.

¹¹ Voor de neushoorn, de struisvogel et cetera Van Dam 1931:398, 407. Over de woudezels zie Van Dam 1931:458. Overigens probeerde de Compagnie wel vaker zich van ongewenste geschenken te ontdoen. In 1709 overwoog men, toen het hof te Ayutthaya om een klok vroeg, een Japans exemplaar dat men nog had te sturen; toen men merkte dat deze klok het wapen van de shogun droeg, bedacht men zich wijselijk, aangezien dit, bij ontdekking, zeker als een affront zou gelden: *Generale Missiven* VI:681, Van Riebeeck aan de XVII, 29-11-1710.

¹² Van Dam geeft, als bijlagen bij de tekst over Japan in zijn *Beschryvinge*, verschillende overzichten van de kosten: een korte lijst, een opgave van de geschenken in 1660 en een lange lijst over de periode 1643-1687 (Van Dam 1931:554-6, 579-85, 609-64).

zaken niet alleen op prijs, het eiste ze ronduit – immers, het was voor de Compagnie een eer ze te mogen geven!¹³ Een concept voor het jaarlijkse cadeaupakket moest, alvorens het in Batavia feitelijk kon worden samengesteld, door de gouverneur van Nagasaki in Edo aan de medewerkers van de shogun ter goed- of afkeuring worden voorgelegd.¹⁴ Edo wilde vooral veel 'raers', constateerde Gouverneur-Generaal Camphuys in 1685, en men was ten hove merkbaar boos als de Compagnie dat niet in voldoende mate aanvoerde.¹⁵ Reden voor deze veeleisend- en kieskeurigheid was ongetwijfeld zowel de door vele VOC-rapporteurs geconstateerde Japanse nieuwsgierigheid naar alles wat vreemd was, alsook de wens van het hof om met dergelijke objecten de machtspositie van de shogun zichtbaar te maken.

Zo kreeg de grote, dertigarmige koperen kroonluchter, die François Caron in 1636 namens de Compagnie in Edo mocht gaan aanbieden, een wel zeer zichtbare plaats, namelijk in het juist voltooide monument voor de stichter van het Tokugawashogunaat, Ieyasu. Voor hem was ten noorden van Edo, in Nikko, een majestueus mausoleum gebouwd dat moest gaan functioneren als 'schrijn' van de nieuwe heersersfamilie – en later steeds meer een symboolfunctie kreeg naast zulke oudere, eerbiedwaardige locaties als het heiligdom te Ise en andere religieuze plaatsen, die juist met de goddelijke keizers verbonden waren.¹⁶

Wat de Compagnie met zulke geschenken dacht en ook wist te bereiken, schreef Gouverneur-Generaal Van Diemen in 1636. Het was zeker 'dat daer seer veel met vreemdicheden can werden verricht'. Ja zelfs, constateerde hij, terugkijkend op een periode waarin de relaties gespannen geweest waren: 'de croone is alleen oorsaecke, dat onse reputatie aldaer weder wat begint te respireren'. Tegelijkertijd kreeg hij het echter toch weer wat benauwd, omdat het hof ineens om Europese paarden vroeg.¹⁷

Terwijl op dit gebied de relaties met het Tokugawahof dus niet afweken van die met andere Aziatische machtscentra, kreeg de VOC in Japan een rol die zeker uniek te noemen is, een rol ook waarvoor het initiatief goeddeels aan Japanse zijde lag. Steeds vaker werd de Compagnie gevraagd om informatie over Europa. Als in 1667 de vierde Tokugawashogun Ietsuna volwasen is geworden en zelf de regering ter hand neemt, eist hij een jaarlijks verslag over alle Europese gebeurlijkheden.¹⁸ Het ging de betrokken Japanners echter niet alleen om kennis over politiek-economische gebeurtenissen – 'den

¹³ Dat constateerde de gouverneur-generaal bijvoorbeeld in 1687. Zie Van Dam 1931:492.

¹⁴ Zie Van Dam 1931:449.

¹⁵ *Generale Missiven* IV:781, Gouverneur-Generaal Camphuys aan de XVII, 17-2-1685.

¹⁶ Zie Carons verslag in Rietbergen 2003:104

¹⁷ *Generale Missiven* I:587, Gouverneur-Generaal Van Diemen aan de XVII, 28-12-1636.

¹⁸ Zie Van Dam 1931:434. Echter, ook eerder al werden de Nederlanders geacht dergelijke informatie desgewenst te verschaffen.

staet deser landen off andere Europeanische gelegentheden'.¹⁹ Steeds vaker vroegen zij ook om inlichtingen over ontwikkelingen op wetenschappelijk gebied, *largo sensu*.

De betrokken Japanners? Dat waren, in dit specifieke verband, in feite twee groepen. Ten eerste het zogenaamde tolkencollege dat in Nagasaki ontstond om de contacten met Deshima te onderhouden, mede omdat de shogunale regering studie van het Japans bij de Nederlanders niet aanmoedigde.²⁰ Hoewel de kennis van het Nederlands bij deze door de VOC duur gesalarieerde tolken varieerde – en over het algemeen door de Compagniesdienaren die er iets van konden zeggen niet hoog werd geschat – groeide in de late zeventiende eeuw een traditie waardoor, mede omdat de functie erfelijk was binnen een aantal Nagasaakse families, toch bij sommigen een bepaald niveau werd bereikt, dat de groep in Japan zelf de reputatie van 'Nederlandkundigen' bezorgde.

Inderdaad reikte het begrip van deze *rangakusha* verder dan alleen de taal. Zij raakten allengs ook op de hoogte van andere zaken die Holland en Europa betroffen – geografie, politiek, et cetera – en realiseerden zich steeds meer dat de Nederlanders kundigheden bezaten, die de Japanse samenleving van dienst konden zijn. Die zocht men allereerst in de medische wetenschap. In 1670 vroeg de regering in Edo speciaal om de komst van een geneeskundige – hij moest ervaren, en dus 'bejaert' zijn!²¹ Ook in een aantal andere, eveneens meer technisch-toepasbare vaardigheden, bijvoorbeeld op het terrein van de meetkunde en de astronomie, was men geïnteresseerd.

Juist deze kennis werd ook gezocht in de hoofdstad, zeker vanaf de vroege achttiende eeuw, toen de intern-politieke verhoudingen in Japan zich stabiliseerden en de angst voor vreemde ideeën wat wegebde. In Edo, in kringen rond het hof, ontstond toen een tweede 'groep', van lieden die, telkenmale als VOC-dienaren daar aangesproken konden worden, probeerden kun kennis te vergroten. Geheel in de geest van de geschenkencultuur, deed de Compagnie haar best om deze geestelijke gaven te verstrekken. Alleen al daarom stuurde men bij voorkeur het enige lid van de Nederlandse gemeenschap op Deshima dat min of meer structureel kon bogen op wetenschap-

¹⁹ Zie Van Dam 1931:469. Het lijkt alsof in de jaren 1680 de belangstelling voor deze zaken in Edo afnam.

²⁰ Toen de tolken eenmaal een reguliere rol vervulden, waren ook zijzelf erop gebrand te verhinderen dat VOC-dienaren zich in het Japans bekwaamden. Zie Van Dam 1931:443, 445, waar ook de vele klachten van Nederlandse zijde. Immers, er waren regelmatig VOC-dienaren die wel Japans verstonden en zo konden constateren hoezeer de tolken – door onkunde of moedwil – de contacten bemoeilijkten (Van Dam 1931:493).

²¹ Zie Van Dam 1931:443. In 1675 stuurde de Compagnie Dr Willem ten Ryne; ook later volgden er met zekere regelmaat geschoolde artsen (Van Dam 1931:453).

pelijke kennis – de chirurgijn of arts – mee op de reis die jaarlijks naar Edo moest worden ondernomen.

Immers, één enkele maal per jaar mocht, of beter gezegd moest het ‘opperhoofd’ van de factorij, vergezeld van nog enkele Compagniesdienaren, het eiland Deshima verlaten, en wel om vanuit Nagasaki ten hove te reizen: dat was een ander deel van de prijs die de VOC betaalde zolang als zij, vooral om reden van het lange tijd relatief goedkope Japanse edelmetaal, de handel met het keizerrijk wilde continueren. Aangezien reeds zoveel studies zich hebben beziggehouden met de economische en culturele aspecten van de relatie tussen Japan en de VOC, wil ik mij in dit opstel juist concentreren op de spilfunctie van het shogunale hof daarin.

De hofreis

De jaarlijkse hofreis was geen nieuw fenomeen, speciaal bedacht om de relatie tussen het Tokugawabewind en de VOC in het door Edo gewenste politiek-diplomatieke en rituele perspectief te plaatsen. Integendeel. De dienaren van de Compagnie werden ingepast in een ‘traditioneel’ systeem, dat de shoguns hielp hun suprematie over het rijk zichtbaar te maken aan zowel adel als volk, die daarvan om evidente machtspolitieke redenen doordrongen moesten worden. De oorsprong van de tocht lag in de twaalfde eeuw. In feite was de hofreis in het leven geroepen voor – alhoewel niet ten behoeve van – de Japanse rijksgroten, die hun machtsbases in de provincies hadden. Van hen werd verwacht dat zij telkenjare met een ceremoniële stoet van soms duizenden krijgers, *samurai*, en andere gevolgslieden naar de hofstad togen, om in de shogunale burcht hun gehoorzaamheid aan de heerser te betuigen. De eerste Tokugawa nam al in 1609 het systeem over, met als gevolg dat de *daimyo* vanaf de vroege zeventiende eeuw jaarlijks naar Edo reisden.

Echter, om de gehoorzaamheid van de na de lange burgeroorlog van de zestiende eeuw toch pas zo recentelijk weer getemde rijksgroten feitelijk af te dwingen, werd in de zeventiende eeuw aan de reis een nieuw element toegevoegd: voortaan moesten de *daimyo* op toerbeurt in Edo verschijnen en daar permanent hun hoofdvrouw en hun erfgenaam in kostbare en dus geldverslindende luxe huisvesten – binnen de controlerende nabijheid van de shogunale residentie. Deze verplichting, *sankin kotai* genoemd en door Iemitsu in 1635 ingesteld, kwam hun financiële slagkracht natuurlijk niet ten goede en droeg er zeker toe bij dat zij eventuele opstandige gedachten nog eens goed zouden overwegen. Geen wonder dat de vergelijking met de adelspolitiek die Lodewijk XIV op het einde van de zeventiende eeuw in Versailles voerde, regelmatig getrokken is.

Nu hoefde de Oostindische Compagnie er in Edo geen kostbare perma-

nente residentie op na te houden en ook geen gijzelaars achter te laten, maar de dikwijls langdurige aanwezigheid van de ambassade in de hofstad was toch een zekere garantie tegen handelingen – op Deshima, in Batavia – die het hof onwelgevallig zouden kunnen zijn.

De eerste hofreis van VOC-zijde was overigens al ondernomen vóórdat de Compagnie naar Deshima was verbannen: in 1609 was Nicolaas Puyck naar Sunpu gereisd, om daar door Ieyasu en Hidetada in audiëntie te worden ontvangen. Sedert 1633 was de reis een vrijwel elk jaar terugkerende traditie die tegelijk ook een verplichting werd, aangezien het shogunale hof de bevolking wilde laten zien dat niet alleen 's lands eigen edelen maar ook buitenlandse gezanten aan Edo eerbied kwamen betuigen. En dat zagen de bewoners van de eilanden Kyushu en Honshu heel goed. Immers, hoewel de reis naar Edo vanuit Nagasaki over zee korter geweest zou zijn en mede daardoor veel goedkoper voor de Compagnie, die voor alle kosten moest opkomen,²² trokken de VOC-gezant en zijn gevolg jaarlijks in opvallende staatsie juist over land, langs Japans grote heirwegen, mede opdat een zo groot mogelijk aantal Japanners zou beseffen hoe machtig de shogun was.

Maar ook de VOC-gezanten wilde men van hofwege van die macht door-dringen. De tot in de details georganiseerde reis zelf, de grootheid en grootsheid van Japans steden – men deed vóór Edo ook Osaka en de keizersstad Miako (het huidige Kyoto) aan –, de vruchtbare akkers, ja zelfs de perfecte staat van de wegen waren evenzovele bewijzen van de volmaaktheid van het land en zijn heerser. Als in 1704 een enorme aardbeving vele dorpen en steden verwoest en honderdduizenden slachtoffers maakt, komt uit Edo dan ook het bericht dat een hofreis dat jaar niet gewenst is, omdat 'den desolaten toestand des rijk aan [een] vreemde natie niet bekend mag zijn'.²³

Echter, al vóór men de reis aanvaardde, was de macht van het hof op Deshima merkbaar. Men moest controleren of de geschenken op de lijst die in Edo was goedgekeurd ook vanuit Batavia geleverd waren, en of zo ieder-een op de juiste wijze 'beschonken' kon worden: de shogun en zijn naaste omgeving, de vier, vijf of zes gewone rijksraden, en de vier buitengewone, alsmede de commissarissen voor de vreemdelingen, de hoge ambtenaren die specifiek voor de feitelijke voortgang van de handel van betekenis waren.²⁴ Maar dat waren niet de enigen. Zo was de leverantie van koper een tijd lang een monopolie dat berustte bij een kleine groep kooplieden, die het weer ver-

²² In de jaren 1660 opperde de VOC om althans ten dele over zee te gaan. De Nagasaakse tolken weigerden het voorstel zelfs maar door te geleiden, onder andere met het argument dat zij en de andere Japanse begeleiders zeeziek zouden worden (Van Dam 1931:433).

²³ *Generale Missiven* VI:33, Gouverneur-Generaal Van Hoorn aan de XVII, 31-1-1705.

²⁴ Zie bijvoorbeeld de opsomming en de bijbehorende overwegingen van Gouverneur-Generaal Camphuys aan de XVII uit 1688, *Generale Missiven* V:221-2, Gouverneur-Generaal Camphuys aan de XVII, 27-12-1688.

kregen van de shogunale gouverneur van de keizersstad Kyoto; hem diende men dus, *en route*, eveneens te vriend te houden.²⁵

De drukkende aanwezigheid van het hof deed zich op Deshima ook tussentijds gevoelen. Als, bijvoorbeeld, in 1679 een shogunale troonopvolger geboren is, melden de Nagasaakse tolken dat meteen aan het opperhoofd en manen hem om een passend geschenk te laten klaarmaken.²⁶ In 1694 blijkt echter dat Tsunayoshi toch geen mannelijke nakomelingen zal hebben. De rijksraad komt bijeen om zich over de opvolging te beraden. De shogun zelf wil graag zijn schoonzoon op de troon, de raden preferen zijn broer Ienobu. Het opperhoofd op Deshima speculeert dat de laatsten hun zin krijgen, aangezien in Japan de 'grontwetten' een zaak zijn van de 'rijxstenden'.²⁷ Of die speculatie zou hebben geklopt, weten we niet. Immers, in 1705 sterven de dochter en de schoonzoon van Tsunayoshi kinderloos. Op Deshima hoort men dat hij nu inderdaad zijn broer 'voor zijn soon en erfgenaam geadopteert' heeft – alweer een persoon die men nu geschenken moet gaan geven.²⁸

Ook anderszins wordt men telkens met het hof geconfronteerd. De grote stadsbranden in Edo, onder andere in 1658 en 1700, leiden ertoe dat de regerende shogun enorme hoeveelheden goud aan zijn schatkist onttrekt om de bevolking te helpen en dat resulteert, vanuit VOC-perspectief, in merkbaar verhoogde koopkracht.²⁹ Echter, na de grote aardbeving van 1704 wordt duidelijk dat men dat jaar geen kamfer kan kopen: de shogun gebruikt haast alles wat beschikbaar is om het houtwerk van de te herbouwen paleizen te impregneren.³⁰

Kortom, berichten uit de hoofdstad werden regelmatig aan Deshima doorgegeven, zeker als de tolken en de Nagasaakse autoriteiten – dikwijls om eigen motieven – meenden dat de VOC onder druk gezet moest worden.

Ten hove gaan: het verloop van de hofreis

Hoe de hofreis van de VOC verliep, weten wij tot in het kleinste detail. Telkenjare werd immers na afloop uitgebreid schriftelijk verslag gedaan aan

²⁵ *Generale Missiven* IV:546, Gouverneur-Generaal Speelman aan de XVII, 19-3-1683. Aangezien in de steden onderweg de ambtenaren die ertoe deden eveneens regelmatig wisselden, moest men zich ook hiervan op de hoogte houden: zie *Generale Missiven* VI:267, Gouverneur-Generaal Van Outhoorn aan de XVII, 1-2-1704.

²⁶ *Generale Missiven* IV:345-6, Gouverneur-Generaal Van Goens aan de XVII, 11-12-1679. De betrokken erfprins stierf in 1681 of 1682, Van Dam 1931:473.

²⁷ *Generale Missiven* V:723, Gouverneur-Generaal Van Outhoorn aan de XVII, 4-2-1695.

²⁸ *Generale Missiven* VI:393, Gouverneur-Generaal Van Hoorn aan de XVII, 25-1-1706.

²⁹ Van Dam 1931:409 (anno 1658) en 550 (anno 1700).

³⁰ *Generale Missiven* VI:334, Gouverneur-Generaal Van Hoorn aan de XVII, 31-1-1705.

de Hoge Regering te Batavia, waarbij, overigens, het ene opperhoofd wel breedspakiger was dan het andere. Daarenboven was de belangstelling voor Japan – die de leidinggevende Compagniesdienaren juist dan konden botvieren – niet bij elk van hen even groot, hetgeen natuurlijk eveneens zijn weerslag had op kwantiteit én kwaliteit van de observaties.

Daarnaast is de hofreis het structurerend beginsel van twee gedrukte beschrijvingen van Japan uit de Compagniestijd, twee 'reisverhalen' die de kennis omtrent Nihon in Europa wezenlijk hebben bepaald. Het eerste is het onder VOC-auspiciën als 'propagandawerk' voor de Europese markt geschreven *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland aen de kaisaren van Japan*, van de hand van Arnoldus Montanus; het werd in 1669 te Amsterdam gepubliceerd en in verschillende talen vertaald. De auteur bezocht Japan nooit, maar mocht putten uit de zo angstvallig geheimgehouden 'overgekomen papieren' in het archief van de Compagnie en keeg dus een zeer gedetailleerd beeld van de situatie in het rijk van de shogun. De tweede tekst is de Engelse bewerking van een manuscript van een voormalig VOC-arts, de Duitser Engelbert Kaempfer. Hij had in de jaren 1690 tweemaal een hofreis meegemaakt en wijdde er een fors deel van zijn reisverhaal aan, dat overigens pas in 1727 in een door Johann Scheuchzer bewerkte versie te Londen gedrukt werd als *The history of Japan*. Dit boek heeft, ook al wijkt het op sommige punten duidelijk af van de oorspronkelijke handschriftelijke versie, de gehele achttiende eeuw door de Europese opinievorming over Japan ten diepste beïnvloed.

De titel van Montanus' werk geeft, evenals de brieven in de VOC-archieven, al aan dat de Compagniesdienaren met een belangrijk element van de Japanse situatie niet goed raad wisten. Immers, waar zij jaarlijks de shogun bezochten, gebruiken zij deze of vergelijkbare titels niet, maar schrijven over de heerser te Edo als 'keizer'. Dat neemt overigens niet weg dat zij zich van het bestaan van de *dairi*, de man die wij 'keizer' noemen, wel bewust waren. VOC-mannen als François Caron en, later, Kaempfer, duiden hem aan met omschrijvingen als 'de rechte erfheer' of 'de geestelijke erfkeizer'. Montanus vertelt:

Belangende den dairi: deze is de rechte erfheer van Japan, eertijds diervoegen ontsaggelijk, dat de Japander hem voor een god hield en hy door dusdaenige aensienlijkheid 't rijk in rust [hield] [...] [ook wordt diens] heiligheid soo groot gekeurt, dat hem de sonne niet mag beschijnen, noch zijn voeten d'aerde raeken, noch 't hair of nagels ooit gekort worden (dese gewoonte duurt zedert eenige eeuwen herwaerds alsnoch).³¹

Uit dit citaat blijkt niet alleen dat de Nederlanders toch iets van de complexe situatie begrepen, maar ook dat zij beseften dat de macht van de keizer in

³¹ Montanus 1969:146-7.

Kyoto veeleer op het religieus-rituele en ceremoniële vlak lag. Als in 1709 Shogun Tsunayoshi overlijdt aan de mazelen, schrijft het opperhoofd dat zijn opvolger Ienobu 'van den Dairi of opperste geestelijke erkent en met hoge eertitulen begiftigd' is.³²

Overigens heeft géén VOC-dienaar in de tweehonderd jaar van de aanwezigheid van de Compagnie in Japan de keizer ooit te zien gekregen – net zo min als de overgrote meerderheid van de Japanners zelf. Alleen Coenraad Cramer, die in 1626 door de shogun in diens Nijo-kasteel te Kyoto werd ontvangen, kreeg de uitnodiging toe te kijken hoe Keizer Go-mizuno-o – in volledig gesloten palankijn – door de stad trok om Hidetada en Iemitsu, respectievelijk de tweede en de derde Tokugawashogun, te gaan bezoeken. Aangezien de Japanse keizers hun paleis slechts uiterst zelden verlieten, was dit voor de Japanners eveneens een uitzonderlijke gebeurtenis, die zich daarna meer dan twee eeuwen niet herhaald heeft.

Cramers aanwezigheid bij dit evenement was waarschijnlijk niet toevallig: de shogun nam deze unieke kans te baat om de buitenlandse gezant te laten zien dat niet hĳ Nihons goddelijke heerser, maar de Zoon van de Zonnegodin hem met een visite vereerde.³³ De situatie weerspiegelde de sedert 1603 heersende machtsverhoudingen en de hofreis van de Nederlanders gold dan ook niet de keizer, maar de regerende Tokugawashogun. Deze was volgens Kaempfer de 'waereldlyke oppervorst van Japan', omdat zijn familie zich voor het eerst meester gemaakt had van 'de volstreckte regeering van het ryk, waarvan de geestelyke erf-keyzers tot dien tyd toe noch eenig gedeelte voor zich behouden hadden'.

Zoals gezegd, benutten de Tokugawa's de inpassing van de VOC-ambassade in het systeem van de hofreis niet alleen om hun grootsheid aan de eigen bevolking zichtbaar te maken, ook de Compagniesdienaren werden, tijdens hun tocht, voortdurend geconfronteerd met allerlei manifestaties van diezelfde macht.

Elke dag van de meestal vier à vijf weken durende tocht van Nagasaki naar Edo werd het Nederlands gezantschap begeleid – en van minuut tot minuut gecontroleerd – door een stoet shogunale edelen, ambtenaren en bediendes. Elke nacht werden zij gelogeerd in herbergen die voor hen door het hof waren gerequireerd, maar waarin zij overigens van de Japanse buitenwereld zorgvuldig werden afgeschermd.

Reizend langs twee van Japan's hoofdwegen, de Saikaido, de Oostelijke

³² *Generale Missiven* VI:644, Gouverneur-Generaal Van Riebeeck aan de XVII, 15-1-1710.

³³ Zie voor Cramers verslag en de analyse ervan Rietbergen 2003:54-74. Overigens heeft Cramer zich ook laten informeren over de wijze waarop de keizers op hun beurt de shoguns ontvingen; dat deel van zijn verhaal maakt duidelijk hoe de feitelijke heerser van Japan ritueel ondergeschikt was aan deze 'aerdtsgodt' (Rietbergen 2003:63).

Zeeweg over Kyushu, en de Tokaido, de weg tussen Kyoto en Edo, zagen zij regelmatig de shogunale koeriers langskomen, die in een uiterst geraffineerd estafette-systeem de hoofdstad verbonden met de verste uithoeken van het rijk. Af en toe moesten zij voorrang geven aan andere gezelschappen, bijvoorbeeld die van de voornaamste *daimyo*, die met hun enorme gevolg op weg waren naar of terugkeerden uit Edo; vorsten zoals die van Mito of Satsuma reisden, volgens sommige VOC-waarnemers, met wel 20.000 mensen. Ook weken zij voor de hoge ambtenaren die door de shogun als bestuurders werden uitgezonden naar de grote rijkssteden. Soms zelfs maakten de Hollanders halt om een keizerlijke processie te laten passeren, als, bijvoorbeeld, een dochter uit de keizerlijke familie vanuit Kyoto naar Edo reisde om daar met een verwant van de shogun te trouwen – veelvuldige allianties met het heilige keizerhuis waren een van de manieren waarop de Tokugawa's hun macht steviger onderbouwden. Drie uur lang verkleumden de halthoudende Nederlanders in de vrieskou.³⁴ Na dergelijke ervaringen waren de gezanten, als zij uiteindelijk de hoofdstad bereikten, wel doordrongen van de macht van de shogun.

Ten hove ontvangen: de Compagniegezanten in Edo

Eenmaal aangekomen, werden de Nederlanders van regeringswege gehuisvest in de hoofdstedelijke Nagasaki-herberg. Aangezien na het vertrek van de Portugezen en Spanjaarden behalve de ambassadeurs van de VOC geen Europeanen meer naar Edo kwamen, was het onvermijdelijk dat de Oranda bij hun tocht door de stad veel bekijks trokken – zowel hun uiterlijk als, onvermijdelijk, hun lichaamsgeur werden druk besproken, en vonden hun weerslag zelfs in een vaak geciteerde *haiku*, waarin het beeld wordt opgeroepen van een vanwege hun stank door een vliegenezwerm achtervolgde groep Hollanders. Maar een nadere kennismaking met de barbaren was de meeste Japanners niet beschoren: voor de gewone man was een bezoek aan het hotel verboden.

Juist de meer wetenschappelijk geïnteresseerden probeerden dit verbod te omzeilen. De medicus Kaempfer beschrijft uitgebreid hoe hij – die evenals de andere leden van het gezantschap de herberg niet mocht verlaten – daar dagelijks bezocht, ja bijkans belaagd werd door Japanse artsen, die hem allerlei vragen en problemen voorlegden en zo de westerse geneeskunst van hem hoopten te leren. Intussen kreeg het Nederlandse opperhoofd bezoek van allerlei regeringsvertegenwoordigers, die de audiëntie bij de shogun moesten voorbereiden en, minstens zo belangrijk, de feitelijke affaires betreffende de voortgang van de handelsactiviteiten van de Compagnie met hem moes-

³⁴ Montanus 1669:110.

De deelnemers aan de hofreis naar Edo. In E. Kaempfer, *De beschryving van Japan*,
plaat XXII. 's-Gravenhage/Amsterdam 1729.

ten bespreken – want die kwamen, zoals nog zal blijken, bij de ceremoniële ontvangst niet ter sprake.

Met dat alles was het dikwijls wel lang wachten: soms duurde het weken voordat de gezant en zijn gevolg naar het hof geroepen werden. Shogunaal ongenoegen over al dan niet vermeend anti-Japans gedrag van de Compagnie elders in Azië kon de oorzaak zijn, maar dikwijls waren er simpelweg andere besognes van politieke of ceremoniële aard die een spoedige audiëntie in de weg stonden. Maar als het bevel afkwam, en nadat men dan een – verplicht! – bad genomen had, was het toch zo ver en werden de ambassadeur en zijn begeleiders naar de Tokugawaburcht gedragen.

Hoe het shogunale slot te Edo er uit zag, weten wij in feite niet goed: het gebouw ging regelmatig in vlammen op, zoals zoveel gebouwen in Japan. Datgene wat sedert 1868 de vanuit Kyoto naar Tokyo verhuisde keizer als paleis dient, is een in 1888 voltooid nieuw gebouw; van de oude constructie resten slechts ruïnes, en enkele gerestaureerde muren en poorten. Bovendien is de indruk die het eertijds gigantische complex met zijn enorme donjon maakte natuurlijk sterk veranderd door de omringende moderne hoogbouw: het oorspronkelijk ontzagwekkende karakter is geheel verloren gegaan. Caron echter heeft een aardige, beknopte beschrijving achtergelaten van de toestand in de jaren 1630, toen het complex juist gereedgekomen was,³⁵ waarbij hij overigens noteerde dat hij geen exacte plattegrond kon geven, daar het verboden was de shogunale residentie te tekenen.³⁶

Het vanwege defensieve overwegingen opzettelijk niet symmetrisch geconstrueerde kasteel bestond uit drie 'ringen', elk omgeven door een diepe gracht en een hoge, stenen muur. De buitenste omwalling was meer dan drie kilometer lang. De grote, met plaatijzer beslagen poorten die de drie binnenhoven verbonden, waren haaks ten opzichte van elkaar gebouwd, en werden elk door twee- à driehonderd man bewaakt.

In de eerste ring hadden 'alle de heeren en grooten haer palleyen [...] elcx op 't kostelijckste vergult ende cierlijck gemaect'. Daar lieten de *daimyo* 'uyt last van de Majesteyt haere echte wijven en kinderen, die haer successeurs sullen sijn, woonen [die] altijd onder 't gesicht van 't keyserlijcke hof als ostagiers³⁷ moeten blyven'. In de loop van de jaren beseftte de Compagnie meer in detail hoe complex de relatie tussen de voornaamste *daimyo* en het hof was; zo begrepen zij dat de shoguns om eigen machtspolitieke redenen soms hun dochters aan jongemannen uit deze geslachten ten huwelijk gaven,

³⁵ Het brandde overigens al zeventien jaar later, in 1658, voor de eerste keer af maar werd, naar goed Japans gebruik, bijna exact als tevoren herbouwd – zie Van Dam 1931:410-1 en 420.

³⁶ Voor Carons beschrijving van de burcht zie Rietbergen 2003:99 en 101, alsmede 153-4, die elkaar aanvullen. Het verbod op enigerlei tekening verklaart ook dat Kaempfer, die toch graag het potlood ter hand nam, slechts een schetsje heeft nagelaten van de buitenste poort van de burcht.

³⁷ Gijzelaars.

maar er dan extra scherp op toezagen dat de laatsten door dit eerbewijs geen extra macht zouden verwerven.³⁸

De toegang tot de tweede ring was strict beperkt. Wie daar binnenging, mocht geen groter gevolg meenemen dan twintig personen en diende te voet te gaan, danwel in een draagstoel. De reden was duidelijk: het risico van een overval werd zo beperkt. Hier waren 'de wegghen, pleyngen en straeten in den midden met groote platte ghehouwen steenen ende ter zijden met keysteen-tjes beleyt, soo suyver en schoon gelijkck geduerich werden onderhouden, dat het alderminste slijck noch vuylicheyt niet kan bespeurt werden'. In dit bijna Hollands heldere deel woonden de 'heeren van den naesten bloede ende de raetsheren', kortom de verwanten van de shogunale familie en de leden van de voornaamste regeringscolleges.

Vooraf in de laatsten was de Compagnie zeer geïnteresseerd. In de berichtgeving aan Batavia werden alle mutaties in de rijksraad nauwgezet genoteerd, met alle details die tot beter inzicht in de machtsverhoudingen ten hove konden strekken.³⁹ Als in 1688 de shogun een van zijn adviseurs eert met een bezoek waarbij hem en zijn gevolg een diner wordt aangeboden, treedt het opperhoofd op Deshima in zijn brieven aan Batavia in detail over de geschenken waarmee de gelukkige na afloop van de visite wordt overladen, en vermeldt hij ook nog dat de man zijn in *koku*, liters rijst, gemeten leen aanzienlijk uitgebreid zag⁴⁰ en daarmee dus op grotere rijkdom, status en, eventueel, macht kon rekenen.

Ten aanzien van het doel van hun reis leerde de Compagnie uit Carons ervaringen nog meer:

in den derden ringh van 't casteel, daer het keyserlijcke palleys in staet, daer en vermach niemant, van den grootsten tot den kleynsten, anders als op sijn voeten gaende daerin komen, ende gheen swiete noch dienaren by sich hebben, als den grootsten heer⁴¹ twee dienaren en een jongen, te weten een schoendrager;⁴² de middelbare één dienaar en een schoendrager, en den minderen een schoendrager alleen.⁴³

³⁸ Bijvoorbeeld *Generale Missiven* IV:781, Gouverneur-Generaal Camphuys aan de XVII, 19-2-1685.

³⁹ Bijvoorbeeld *Generale Missiven* V:221, Gouverneur-Generaal Camphuys aan de XVII, 27-12-1688.

⁴⁰ Zie *Generale Missiven* V:222, Gouverneur-Generaal Camphuys aan de XVII, 27-12-1688.

⁴¹ Caron verwijst hier naar de drie rangen waarin de Japanse rijksvorsten verdeeld waren.

⁴² Aangezien men bij het betreden van een Japans huis zijn schoenen diende uit te doen, was een schoendrager voor lieden van stand een aardige manier om die stand ook zichtbaar te maken.

⁴³ Voor de drie nu volgende citaten uit het verslag van Caron verwijs ik naar Rietbergen 2003: 153, aangezien de tekst daarin gemakkelijker beschikbaar is dan in het vrij zeldzame origineel.

Het is tekenend voor het cultuurverschil tussen Europa en Japan dat Caron zich zo verbaasd toont als hij vaststelt:

in alle dat gewemel en gheswerm van soveel menschen is sulcken ordre dat men niet één mensche siet schielijck lopen, roepen of schreeuwen of rasen of spelen, maer hout sich een ygelijck in sulken posture alsof hy in 't gesichte van de keyser selfs waer. Daer en mach niemant den een voor den anderen loopen. Yder na syn qualiteyt hout en heeft er sijn rang, welck sowel in de dienaers als in de heeren plaats heeft, sodatter onder de dienaers oock geen confusie en rijset noch toegelaten wert.⁴⁴

Hoe het er in de derde ring verder uitzag, beschrijft Caron ook:

In het binnenste ofte den eersten ring van 't voorn. Casteel staet Zijne Majesteyts palleys, welck groot [is] ende in verscheyde woningen bestaet, alle met handen naer de konst aerdigh verciert met bosschagiën, alsof het de nature selfs hadde ghemaect, met vijvers, revieren, pleyenen, loopbaenen, piqueerplaatsen ende tuyenen, mitsgaders alle sijn wyvenhuysen.⁴⁵

Met deze beschrijving is Caron de eerste Nederlander die zich rekenschap geeft van het kunstmatig-natuurlijke karakter van de Japanse tuinarchitectuur.

Al met al stelt hij vast dat men reeds van verre het slot zag liggen 'als eenen gouden bergh'. Daaraan voegt hij, scherpzinnig, toe dat 'alle landtsheeren (van den grootsten tot den kleynsten geene uytgesondert) yveren omme Zijne Majesteyt te behaegen ende 't casteel te verciere[n], [door] sijn hof, yder naer sijn staet ende vermogen, kostelijcker als andere te maken'. Kortom, Japans geknechte adel droeg in hoge mate bij tot de visuele representatie van de shogunale macht.

Via de grote poorten wordt de gezant het slotterrein opgedragen, over de pleinen en langs de gallerijen waar soldaten en hovelingen toekijken, totdat ook hij en zijn gezelschap nog slechts te voet verder mogen en, tenslotte, in een antichambre belanden waar zij moeten wachten. Soms wordt, vóór het *moment suprême*, een onderhoud met leden van de rijksraad ingelast. Dan klinkt uiteindelijk een stem die 'O-oranda no Kapita-an' roept, en betreedt de gezant de 'schoone verniste'⁴⁶ shogunale gehoorzaal, de in heel Japan vermaarde 'zaal van de honderd matten'.

Betreedt? Neen, hij kruipt – over de prachtigste *tatami*, de met zijde beklede stromatten, die in het land te vinden zijn – de zaal binnen, tot op een tevoren aangegeven plaats. Doodse stilte heerst. De shogun zelf, achterin de

⁴⁴ Rietbergen 2003:153.

⁴⁵ Rietbergen 2003:99.

⁴⁶ Deze term gebruikt Van Dam in zijn *Beschryvinge* (1931:384).

hal op een verhoging gezeten, is nauwelijks zichtbaar, en zegt geen woord. De gezant buigt zijn hoofd naar de grond, wacht een teken af – bijvoorbeeld dat de soms ook aanwezige gouverneur van Nagasaki hem zachtjes aan zijn mouw trekt – en kruipt dan achterwaarts terug, het vertrek uit. Dat is alles. Geen fraaie toespraken, geen uitwisseling van beleefdheden, geen andere rituele handelingen; een kostbare, moeizame reis van vele weken, voor dat éne ogenblik. Vanuit het perspectief van de shogun was dat inderdaad het enige ogenblik waarom het allemaal draaide.

Gelukkig voor de Compagnie bleef het niet bij dit volledig ceremoniële moment. Sinds de jaren 1670, toen Ietsuna feitelijk de macht uitoefende, werd het gebruik dat na afloop van de audiëntie het opperhoofd en zijn metgezellen elders in het paleis ondervraagd werden door de staatsraden, door de shogunale artsen en door andere leden van de hofhouding. Echter, ook dan kwamen het karakter – en vooral de beperkingen – van de contacten ten hove duidelijk tot uiting.

Nu hadden de Nederlanders wel inzicht in 'hoffelijke' situaties, zoals die overigens ook in Europa golden. Dat blijkt bijvoorbeeld als zij noteren dat het Japanse hof de usance heeft 'niet in 't openbaer te willen weten, hetgeen haar onaengenaam is, en doof en blind te zijn voor 'tgeen sij niet en willen hooren of sien'.⁴⁷ Daarenboven beseftte men dat het hof zeker niet geïnteresseerd was in publiekelijk gevoerde onderhandelingen over de commercie. In de shogunale omgeving wenste men dat een gezant altijd 'van koninglyke zaecken en geen kooplieden zaecken' sprak.⁴⁸ Niet alleen de minachting die in Japan de koopliedenstand ten deel viel, maar ook de behoefte van het shogunale hof om de heerschappelijke status zo sterk mogelijk te onderstrepen verklaren deze wens. Dientengevolge kreeg ook deze tweede bijeenkomst zelden de handelspolitieke inhoud die de VOC-gezanten toch dikwijls nodig achtten.

Daarentegen bestookten de hovelingen en hoge ambtenaren tijdens deze gesprekken de Compagniesmannen met vragen van de meest uiteenlopende aard. Soms werden die van allerhoogste hand ingegeven. Kaempfer, in 1691 en 1692 bij zo'n gelegenheid aanwezig, beschrijft hoe achter bamboegordijnen de shogun zelf meeluistert. Deze situatie lijkt in 1681 te zijn ontstaan, wellicht op instigatie van de toen juist nieuw aangetreden Shogun Tsunayoshi, die ook op andere fronten meer nieuwsgierigheid toonde dan zijn voorgangers. In dat jaar kreeg VOC-gezant Cansius voor het eerst sinds vele decennia een shogun echt van dichtbij te zien.⁴⁹

⁴⁷ *Generale Missiven* IV:618, Gouverneur-Generaal Speelman aan de XVII, 31-12-1683.

⁴⁸ *Generale mssiven* IV:545, Gouverneur-Generaal Speelman aan de XVII, 19-3-1683. Vergelijk ook Van Dam 1931:485.

⁴⁹ Zie het verslag van Cansius in Van Dam 1931:473-4.

Kaempfer constateert de aanwezigheid van de heerser en diens entourage uit de kleine stukjes wit papier die door de bamboejaloezieën werden gestoken om de spleten te vergroten en zo de hoge bespieders de kans te geven de gasten wat beter te zien. Eénmaal telt hij dertig papiertjes en concludeert dat er evenzovele luisteraars-toeschouwers zijn. In zijn hofreis-jaar is de vrouw van de shogun daarbij. Een aantal jaren later diens – mannelijke – ‘lievelingh’.⁵⁰

Af en toe liet de shogun via hovelingen weten dat men de ‘Hollanders’ specifieke vragen moest stellen, of dat zij op andere wijze aan de nieuwsgierigheid van hem en de zijnen moesten voldoen. Aangezien zijn woorden als bijzonder verheven golden, werden ze door de tolken ceremonieel herhaald. Soms leken de vragen ingegeven door politieke overwegingen. Zo wilde in 1685 Tsunayoshi weten of er Hollanders waren die Japans spraken – zoals gezegd werd dit niet aangemoedigd. Ook informeerde hij of er nog Japanners te Batavia woonden – men was kennelijk, na twee generaties, in Edo nog niet vergeten dat zoveel met VOC-dienaren getrouwde, christelijke Japansen en hun kinderen in de jaren 1630 het land hadden moeten verlaten.⁵¹ Over het algemeen echter waren de vragen bij deze gelegenheid niet politiek van aard, ook al waren ze soms wel ter zake. Kaempfer stelde bijvoorbeeld vast dat de artsen hem op deskundige wijze uithoorden. In 1692 vroeg de shogun hem ‘na kruyden off medicijnen, waerdoor het leven van den mensch soude worden verlengt’. Kaempfer adviseerde de aanschaf van sal volatile otiosum, en Tsunayoshi gebod dat dit bij de volgende hofreis in grote hoeveelheden zou worden geleverd.⁵²

Al met al blijkt dat het contact ten hove er bewust op gericht was de onevenwichtige machtsbalans tussen Japan en de VOC – het buitenland – ten overstaan van het hele hof te onderstrepen. Zo kreeg Kaempfer net zoals zijn voorgangers het verzoek om op Europese wijze te dansen – de ambassadeur werd, waarschijnlijk toch bewust, van dergelijk kluchtig gedrag gevrijwaard. Kaempfer toonde zich danig geïrriteerd door deze ‘capriolen’. Bij eerdere en latere gezantschappen dienden de begeleiders van het opperhoofd elkaar op Hollandse wijze te begroeten, voor dronkenman te spelen, kwaad te worden, te zingen, hun pruiken af te zetten – hetgeen Tsunayoshi de opmerking ontlokte dat het opperhoofd ‘sigh moyer sonder als met deselve vertoonde’.⁵³ Soms moesten zij elkaar als vader en zoon toespreken. Af en toe dienden zij zelfs te demonstreren hoe het er aan de andere kant van de wereld tussen man en vrouw amoureuus aan toe ging; de Europese kus, bijvoorbeeld, was

⁵⁰ Van Dam 1931:552. Ik vraag mij af of men in de betreffende passage een zekere afkeer mag constateren.

⁵¹ *Generale Missiven* IV:761, Gouverneur-Generaal Camphuys aan de XVII, 12-2-1685.

⁵² Van Dam 1931:512. Echter, als het geneesmiddel in 1693 wordt geleverd, accepteert het hof het om onduidelijke redenen toch niet: Van Dam 1931:519.

⁵³ Van Dam 1931:552.

in Japan niet gebruikelijk en werd dus als een uitermate vreemde gewoonte gezien; tijdens de ontvangst die Kaempfer bijwoonde, barstten de dames achter de bamboegordijnen dan ook in lachen uit.

Vanuit het perspectief van de dienaren van de Compagnie was dit alles 'meer een apespel als actiën van genereuze en statige mannen', en ervoeren zij hetgeen hun gevraagd werd als allemaal 'slegte vragen, zelfs tot schamens toe'.⁵⁴ Vanuit het Japanse standpunt waren de vragen echter allerm minst dwaas, en valt de context waarin ze gesteld werden goed te duiden. De Japanners vroegen zich ongetwijfeld af hoe contacten en handelingen die in hun eigen leven belangrijk waren, elders vorm kregen. Daarnaast speelt natuurlijk mee dat de Compagnie bij deze gelegenheid haar plaats gewezen kreeg in de orde die Japans heerser haar nu eenmaal kon opleggen. Tenslotte werd, in moderne termen gesproken, de VOC geconfronteerd met een omkering van het 'koloniale perspectief', waarbij bovendien vanuit Japans gezichtspunt de 'ander', de 'vreemdeling' als een exotisch wezen werd gezien.

Hiermee was het bezoek aan de shogunale residentie ten einde en keerden men, zonder méér van het slot gezien te hebben, langs dezelfde 'route' terug naar de stad. Slechts één enkele keer werden de VOC-afgezant en zijn metgezellen na de informele ontvangst door het hele paleis rondgeleid.⁵⁵

Echter, gedurende de dagen die erop volgden, gingen de mannen van de Compagnie uitgebreid op bezoek bij de hoge regeringsfunctionarissen; deze visites werden meestal afgesloten met een rijk banket, waarbij ook de nodige sake gedronken werd. Ofschoon de Nederlanders op Deshima hun maaltijden gewoonlijk met bier en druivennat besproeiden, lieten zij zich in Edo de rijstalcohol – en ook de Japanse pruimenwijn – veelal goed smaken. Zij werden echter niet zo dronken, of zij wezen, bijvoorbeeld in 1694, toch verzoeken af om, net als ten hove, nogmaals allerlei bokkesprongen ten beste te geven. Wat de shogun kon eisen, kwam zijn ministers en hovelingen niet toe.⁵⁶

Handelen ten hove?

Een enkele keer werden in Edo wel zaken gedaan, of althans werd door de VOC-gezant geprobeerd een impuls te geven aan de afwikkeling van slepende en slopende affaires. Die deden zich in het derde kwart van de zeventiende eeuw steeds meer voor, juist omdat de handel meer aan banden gelegd werd. Dat was vooral sedert 1672 het geval. Toen kreeg de Compagnie te verstaan dat voortaan niet meer alleen de zijde-importen aan prijszetting door Japan

⁵⁴ Van Dam 1931:509 (anno 1691) en 552 (anno 1700).

⁵⁵ Van Dam 1931:552. Dit vond plaats tijdens de hofreis van 1700.

⁵⁶ *Generale Missiven* V:723, Gouverneur-Generaal Van Outhoorn aan de XVII, 4-2-1695.

waren onderworpen,⁵⁷ maar dat alle aangevoerde produkten in Nagasaki getaxeerd zouden worden en alleen tegen de zo bepaalde prijs konden worden verkocht. Men realiseerde zich al snel dat deze constructie bedacht was door de gouverneur van Nagasaki, die op deze manier, met een kleine groep kooplieden en enkele hoge hofbeambten, de winst op de verkoop in Japan naar zich toe trok.⁵⁸

Protesteren had echter geen zin, want elke remonstrantie, bijvoorbeeld ten hove, zou noodzakelijkerwijs via de tolken moeten verlopen, en die waren voor hun positie nu juist afhankelijk van diezelfde gouverneur, ook al werden zij door de Compagnie betaald. Inderdaad constateerde het opperhoofd dat, ook al zou hij tijdens de ontvangsten in Edo zulke zaken aankaarten, dat niets zou uithalen; hij vermocht immers 'niet anders te spreken als op 'tgene hem gevraagd wert, en dat door de tolcken'.⁵⁹ In 1680 vroeg, bij hoge uitzondering, een van de rijksraden tijdens een audiëntie de gezant of hij iets te zeggen had. Opperhoofd Brevinck verzocht om herstel van de vrije handel, met particuliere kooplieden. Toen bleek echter dat de tolk zijn woorden volledig verdraaide, door te suggereren dat de Nederlanders niets anders wensten dan via de gouverneur van Nagasaki met het hof te mogen communiceren. Natuurlijk werd de man later ter verantwoording geroepen; als excuus voerde hij aan dat hij echt geen letterlijke vertaling had kunnen geven, aangezien hij dan door de gouverneur zwaar zou zijn bestraft.⁶⁰

Men kon dus weinig anders doen, dan de feiten accepteren. Dreigen met vertrek uit Japan had weinig zin. Toen dat bijvoorbeeld in 1675 eens geopperd werd, liet de gouverneur van Nagasaki weten dat Japan zelfvoorzienend was en daarmee dus niet getroffen kon worden.⁶¹ Nu wist de Compagnie dat de man op dit punt blufte. Immers, autarkisch was het land niet. Men had bijvoorbeeld de Chinese handel nodig 'tot voldoeninge van de pragt en pompe der grooten [die] allerhande soort van curieuse fijne stoffen, zijde en rariteyten' uit het Rijk van het Midden betrokken – het waren dus juist het hof en de elite die van de diensten van de VOC gebruik maakten, net zoals omgekeerd het geval was. Daarenboven was Japan sedert de jaren 1620 zo dichtbevolkt geraakt, juist door de rust die de Tokugawa's hadden gebracht – zo stelde de VOC vast – dat alle akkers voor de landbouw werden ingezet om de vele monden te voeden, en er geen grond over was voor planten en dieren die het basismateriaal voor textiel konden leveren; daaraan bestond dan ook duidelijk gebrek.⁶² En tenslotte: Japan wilde wel degelijk een aantal

⁵⁷ Deze verplichting bestond al sinds de jaren 1630.

⁵⁸ Zie bijvoorbeeld de analyse van Gouverneur-Generaal Speelman aan de XVII van december 1683, *Generale Missiven* IV:618, Gouverneur-Generaal Speelman aan de XVII, 31-12-1683.

⁵⁹ Zo vat Van Dam 1931:422 de situatie samen.

⁶⁰ Van Dam 1931:467.

⁶¹ Van Dam 1931:455-6.

De shogunale gehoorzaal in de Tokugawaburcht in Edo. In E. Kaempfer, *De beschryving van Japan*, plaat XXXII. 's-Gravenhage/ Amsterdam 1729.

van zijn eigen produkten exporteren.

Kon de VOC daarbij dan niet als intermediair optreden en zich zo onmisbaar maken? Neen. Wat betrof de Chinese waren redeneerde men in Batavia dat de Compagnie niet in staat was 'om Japan met die accomoditeyten te dienen', zowel omdat men tot China geen vrije toegang had alsook omdat door in- en verkoop de prijzen hoger zouden worden dan die welke gevraagd werden door de Chinese handelaren die op Nagasaki voeren.⁶³ En suggereren dat men onmisbaar was als transporteur van Japans exporten leek al evenmin een slimme strategie: die rol zouden de Chinezen immers maar al te graag overnemen.⁶⁴ Het enige dat de VOC restte, was het dreigement dat, indien de Compagnie de toegang tot Japan ontzegd zou worden, zij de aanvoer van Chinese waren met alle macht zou pogen te blokkeren.⁶⁵

In dit soort situaties liep men dus op eieren. Wilde men pogen om althans iets te bereiken, dan was kennis van de hofcultuur essentieel. Dat bleek bijvoorbeeld in 1682 toen de Compagnie voor het zoveelste jaar vaststelde dat zij door de taxatiehandel nauwelijks meer de verhoopte en in een eerdere periode ook gerealiseerde winsten maakte. De opbrengsten waren, meenden de autoriteiten op Deshima en in Batavia, steeds meer beneden de maat, ook omdat juist in deze jaren de shogun een reeks anti-weeldewetten uitvaardigde die de consumptie van allerlei luxe importgoederen danig beperkte.⁶⁶ Wederom verzuchtte men hoezeer de 'regenten' van Nagasaki de VOC misbruikten, en de gouverneur-generaal concludeerde in zijn brief aan de XVII dat men elders in Azië vooral moest zien te voorkomen dat de handel via dit soort tussenpersonen verliep. Maar het was niet anders, en dus bedacht men opnieuw dat een formeel protest ten hove, in Edo, wellicht soelaas zou bieden.

De redenering die de Hollanders opzetten, getuigt van inzicht in de Japanse sociaal-hiërarchische verhoudingen en de psychologie van het Japanse hof:

Gelijck onse opperhoofden en haar geselschap in Jedo aan 't hof door alle hoge en lage staatspersoonen met zoveel eer en discretie bejegend werden, so moeten noodsaackel. bij den Keyser en de rijxgroten etc. geen andere gedagten wesen, als dat ten minsten de Nagazackyse regenten, *van sooveel lager conditie, dat se ten hove ternauwernoot simpel voor een edelman mogen passeren, ten regarde van d'Ed. Comp. het hoffelijcke exempel imiteren* en U.Ed. dienaren in eere en aensien houden, daar het nogtans zoo verre vandaan is.⁶⁷

⁶² Van Dam 1931:510 (anno 1691).

⁶³ Dit was nog in 1692 de conclusie van Gouverneur-Generaal Van Outhoorn in zijn brief aan de XVII, *Generale Missiven* V:466, Gouverneur-Generaal Van Outhoorn aan de XVII, 31-1-1692.

⁶⁴ Zo ook *Generale Missiven* VI:334, Gouverneur-Generaal Van Hoorn aan de XVII, 31-1-1705.

⁶⁵ Overigens was dit dreigement volgens Van Dam (1931:428) al in 1664 gebruikt.

⁶⁶ Zie ook *Generale Missiven* IV:763, Gouverneur-Generaal Camphuys aan de XVII, 12-2-1685.

⁶⁷ Cursivering P.R. *Generale Missiven* IV:547, Gouverneur-Generaal Speelman aan de XVII, 19-3-1683.

Kortom, men moest de regering in Edo duidelijk maken dat de autoriteiten in Nagasaki – die misschien niet eens *samurai* waren, maar gewoon handelaars – het waagden om de politiek en de gedragswijze die de shogun zelf en Japans hoogste adel jegens de Nederlanders gepast achtten, niet na te volgen. Daarbij redeneerde de Compagnie dat de hele constructie van de taxatiehandel in Nagasaki bedacht was, ten bate vooral van de lokale elite, en dat de shogun en zijn hof er wellicht het fijne niet eens van wisten. Opperhoofd Ranst moest de rijksbestuurders in Edo gaan inlichten, en zelfs bedekt-dreigend aangeven dat het zo niet langer kon. Dan was het

zeer waarschijnlijk en niet ongeloofbaar, dat het Jedose hof geensints zal willen toelaten [dat] de Hollanders met eenig misnoegen uyt haer land [zouden] vertrekken en dat puur uyt bedugtinge, dat zy langs haare kusten gedurig sware wagten sullen moeten houden om tegen ons op hoede en wakende te blijven.⁶⁸

Nu was dat laatste ongetwijfeld grootspraak. Japans kusten met navale macht bestoken, zou de krachten van de Compagnie evenzeer te boven gaan als het Japan onmogelijk zou zijn de eigen grenzen effectief te bewaken. Toch had de demarche uiteindelijk wel consequenties, althans, dat leken de geruchten die Deshima in het volgende jaar uit Edo bereikten te bevestigen. De rijksraad reageerde verbijsterd, of veinsde minstens alsof, en Tsunayoshi veroordeelde de Nagasaakse bestuurders. Hij verwijderde zelfs enige hoge ambtenaren.⁶⁹

Desniettemin bleef de situatie jaar in, jaar uit onbevredigend en telkenmale overwoog men in Batavia of men de factorij op Deshima wel moest handhaven. Telkenmale besloot men weer, zoals, bijvoorbeeld, in 1704, om te blijven. Als de VOC eenmaal zou vertrekken, zouden de Japanners haar nooit toestaan nog eens terug te keren. Bovendien zouden de Engelsen met groot genoegen de Nederlandse plaats innemen. Overigens, bang dat men van Japanse zijde een vertrek zou uitlokken, was men ook in 1704 niet. Bij de al eerder genoemde argumenten, stelde men nog vast dat

de rijxraden, gouverneurs en verdere regenten sig particulierlijck ontbloot soudensien van die excessive en splendide schenkagieën en andere voordelen, welken zij omtrent den vercoop van 's Compagnies coopmansschappen 's jaerlijx profiteren.⁷⁰

Doch dat alles nam niet weg dat de reis naar Edo voor een handelsonderneeming zeldzaam onbevredigend was.

⁶⁸ *Generale Missiven* IV:547, Gouverneur-Generaal Speelman aan de XVII, 19-3-1683.

⁶⁹ *Generale Missiven* IV:762, 764, Gouverneur-Generaal Camphuys aan de XVII, 12-2-1685. Zie ook Van Dam 1931:484.

⁷⁰ *Generale Missiven* VI:334, Gouverneur-Generaal Van Hoorn aan de XVII, 31-1-1705.

Hoffelijk naar huis gestuurd

Na het veelal frustrerende niet-zaken doen te Edo volgde, enige tijd later en wederom ten hove, de officiële afscheidsaudiëntie, waarbij het niet anders toeging dan bij de eerste ontvangst. De shogun nam deze gelegenheid altijd te baat om zijn vrijgevigheid te tonen, en gaf het opperhoofd het sinds jaar en dag gebruikelijke geschenk: dertig zijden kimono's. De kostbare, door de Europeanen zeker gewilde gewaden werden later te Batavia verdeeld of en bloc naar patria verscheept;⁷¹ er moeten zo in de loop der jaren honderden prachtstukken in Nederlandse klerenkasten terechtgekomen zijn.

Daarop aansluitend legden de gezant en zijn gezelschap opnieuw visites af bij wie van de entourage van de shogun dat ook maar ceremonieel verplicht en politiek verstandig was en werd, tenslotte, de terugtocht naar Nagasaki aanvaard. Eenmaal gearriveerd op Deshima, kon men terugblikken op een tocht waarmee toch meestal zo'n drie maanden gemoeid geweest waren. De verslagen ervan treden dikwijls tot in de kleinste details, hetgeen deze teksten ook voor hedendaagse onderzoekers zo boeiend maakt. Dat men zelfs zulke bijzonderheden rapporteerde als de kleuren van de ceremoniële gewaden waarin de shogun bij de audiëntie gehuld was en waarin die verschilden van de kledij van de hofgroten,⁷² geeft aan welk belang de VOC-dienaren in Japan en vervolgens de Hoge Regering in Batavia noodgedwongen toekenden aan kennis van zaken betreffende de situatie ten hove.

Noodgedwongen, want de hofreis naar Edo, vanaf 1633 tot 1790 een jaarlijks terugkerend evenement, werd door de VOC steeds meer gezien als een in feite te kostbare, want weinig effectieve affaire. In 1678 besluit men in Batavia dat, om de kosten te drukken, er slechts drie VOC-dienaren mogen meereizen – in vroeger jaren waren dat er meer geweest.⁷³ Wanneer de Compagnie in de jaren tachtig van de zeventiende eeuw hoopt op meer reguliere contacten met het keizerrijk China, verzucht Gouverneur-Generaal Van Goens hartgrondig dat men, zo dit gelukt, die zeker niet zal stoelen op de voet van 'een jaarlijkse [...] statieuze besendinge', maar liever een permanente resident aan het hof in Peking zal willen onderhouden.⁷⁴ Een dergelijke constructie was in Japan overwogen, maar niet te realiseren, had

⁷¹ Zoals bijvoorbeeld in 1695: *Generale Missiven* V:724, Gouverneur-Generaal Van Outhoorn aan de XVII, 4-2-1695. Vergelijk Van Dam 1931:400.

⁷² Zie bijvoorbeeld *Generale Missiven* IV:546, Gouverneur-Generaal Speelman aan de XVII, 19-3-1683, waar juist geconstateerd werd dat de shogun niet zijn 'complementklederen' droeg.

⁷³ Zie Van Dam 1931:461. Overigens werd een jaar later ook de Europese staf van de factorij op Deshima ingekrompen, tot negen mannen (Van Dam 1931:464).

⁷⁴ *Generale Missiven* IV:411, Gouverneur-Generaal Van Goens aan de XVII, 13-10-1680. Overigens besloot ook het hof in Peking uiteindelijk dat de VOC in China slechts handel mocht drijven wanneer daar een periodieke, kostbare ambassade tegenover stond.

Gouverneur-Generaal Van Diemen al in 1638 geconstateerd. Het shogunale hof zou een permanente ambassadeur, die de VOC, de Staten-Generaal en de 'Koninck van Holland' steeds met staatsie zou moeten representeren, gewoonweg niet in de hoofdstad dulden: dat een andere natie daar haar macht zou tonen, was ondenkbaar.⁷⁵

Inderdaad was de reis tijdrovend en duur, en bereikten de Nederlanders tijdens hun verblijf in Edo zelden resultaten op het vlak dat hun eerstens aanging. Immers, veranderingen in de handelscondities werden toch vooral via moeizaam overleg met de autoriteiten in Nagasaki en via briefverkeer met de voornaamste shogunale adviseurs gerealiseerd – of niet.

Voor Japan was afschaffing van de reis echter niet bespreekbaar. VOC-advocaat Pieter van Dam schreef in 1701, enigszins verbaasd, dat op de tocht naar Edo en de audiëntie ten hove 'in Japan selffs [...] kragtigh geïnteert wierdt'.⁷⁶ Wij weten ook waarom: het geheel diende immers, wellicht nog meer dan de exotische geschenken, om de macht van de shoguns te representeren. Zolang de Tokugawa's die macht hadden, dansten de Nederlanders, soms letterlijk, naar hun pijpen.

⁷⁵ *Generale Missiven* I:704, Gouverneur-Generaal Van Diemen aan de XVII, 22-12-1638.

⁷⁶ Volgens Van Dam 1931:422-3.

Bibliografie

Blussé, Leonard, Willem Remmelink en Ivo Smits (red.)

2000 *Bewogen betrekkingen; 400 Jaar Nederland – Japan*. Hilversum: Teleac/NOT.

Dam, Pieter van

1931 *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie*. Deel 2. Uitgegeven door F.W. Stapel. 's-Gravenhage: Nijhoff. [Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 68.]

Generale Missiven

1960 *Generale Missiven van gouverneurs-generaal en raden aan de Heren XVII der Verenigde Oost Indische Compagnie. Deel I: 1610-1638*. Uitgegeven door W.Ph. Coolhaas. 's-Gravenhage: Nijhoff. [Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 104.]

1971 *Generale Missiven van gouverneurs-generaal en raden aan de Heren XVII der Verenigde Oost Indische Compagnie. Deel IV: 1675-1685*. Uitgegeven door W.Ph. Coolhaas. 's-Gravenhage: Nijhoff. [Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 134.]

- 1975 *Generale Missiven van gouverneurs-generaal en raden aan de Heren XVII der Verenigde Oost Indische Compagnie. Deel V: 1686-1697.* Uitgegeven door W.Ph. Coolhaas. 's-Gravenhage: Nijhoff. [Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 150.]
- 1976 *Generale Missiven van gouverneurs-generaal en raden aan de Heren XVII der Verenigde Oost Indische Compagnie. Deel VI: 1698-1713.* Uitgegeven door W.Ph. Coolhaas. 's-Gravenhage: Nijhoff. [Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 159.]
- Montanus, A.
1669 *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Ver-eenigde Nederland aen de kaisaren van Japan.* Amsterdam: Van Meurs.
- Rietbergen, P.J.A.N.
2003 *Japan verwoord; Nihon door Nederlandse ogen.* Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen.